

ÉRINTKEZÉSI PONTOK HORVÁTH JÁNOS „FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉBEN” ÉS SZEKFŰ GYULA „ÉLETRAJZÁBAN”

C S A P Ó J U L I A N N A

I. IRODALOMTÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNETÍRÁS – HORVÁTH JÁNOS ÉS SZEKFŰ GYULA

Irodalomtörténet és történetírás – egy töről fakadnak. Szervesen összefügg a kettő, kölcsönösen kiegészítik egymást. Régi korokban a történetírás nem-egyszer része az irodalom csúcsteljesítményeinek, ugyanakkor az irodalom fejlődése szinte elképzelhetetlen a történészek anyagfeltáró munkája, a történetírás „formai s szellemi sugalmi nélkül”.¹

Az összefüggések ellenére mégis más-más anyagról van szó, s így, vallják többen, nem célravezető azonos módszert alkalmazni egy irodalomtörténet, ill. egy történeti munka megírásakor. Különösen így van ez századunkban, amikor a tudományok szakosodása felgyorsult ütemben folyik. Irodalmi szintézis és történetírás módszerbeli eltéréseiről szólva Németh László ekképpen vélekedik: „A történelem hőse hátulról előre él, s az idővel mozgó erőket vezet; az író letről fölfelé él, s a humánusot örökíti meg. Igaz, hogy a történelem is szembeszáll az idővel épp a történetírásban, s az irodalom alatt is folyik a változás, az írói egyéniségek korokkal alakulnak. (. . .) Az irodalomtörténet-írás a történetírásnál is bonyolultabb módszert kíván, mely a változót és a maradandót egy rendszer síkján érezteti.”²

Németh László módszermegjelölése Horváth Jánosnak, a jeles irodalomtörténésznek a témamegközelítésére emlékeztet, mely a „hírhedt” történész, Szekfű Gyula koncepciójával rokonítható. Állapodjunk meg ez utóbbiak szintéziseinél, s figyeljük meg Horváth és Szekfű elképzelései, irodalomtörténet és történetírás milyen viszonyban van egymással.

Horváth János (1878–1961), a margittai származású irodalomtörténész a műfaj megújítója. A legendás Eötvös Kollégiumban szerzi a nem akármilyen alapokat, hiszen ő még hallgathatja pl. Péterfy Jenő óráit. Egyetemi tanárai között pedig ott van Gyulai Pál is. 1901-ben bölcsészdoktori, 1904-ben magyar–francia szakos tanári oklevelet kap. Ezután kétéves párizsi tanulmányút következik, majd 1908-tól az Eötvös Kollégium tanára. 1914-ben olaszországi

tanulmányútját tölti, 1923 és 1948 között pedig a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének a tanára.

A legátfogóbb irodalomtörténeti koncepciót dolgozza ki magyar viszonylatban. Nem alakít ki egy lekerekített egészet, de könyveiből kiolvasható a teljes szintézisre törekvő szándék. A magyar irodalomtörténet szintetikus megírásakor Hippolyte Taine (1828–1893) a példaképe, bár ő maga valójában nem sorolható a pozitivisták közé. Sokat hangoztatott elve, hogy minden szintézis elemi feltétele a mélyreható és teljességre törekvő filológiai résztanulmány. Az „elemző búvárlat” és az „összefoglaló rendszerezés” egyaránt kívánatos, egyensúlyba hozandó. Egy ideig van némi kapcsolata a szellemtörténészekkel is (a *Minerva* című folyóirat munkatársa), mégsem tekinthető az irányzat képviselőjének. Sőtérnek van igaza, amikor egyfajta irodalombölcseleti vonulat megtestesítőjeként emlegeti Horváth Jánost.

Az irodalmi fejlődésfázisait tekintve (elhanyagolva a könyvek, tanulmányok létrejöttének az idejét) Horváth műveiből, egyetemi előadásából összeállítható egy teljes szintézis képe. Az elméleti alapvetést az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* (1908) című munkájában végzi el. Hagyatékából kerül elő befejezetlen szintéziskísérlete, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* (1922–26), mely újragondolása, jóval részletesebb kifejtése első próbálkozásának. *Magyar irodalomismeret* (1922) címen tovább tágul a horizont. A fenti „előtanulmányokhoz” kapcsolható maga a szintézis, melynek elején Horváth három könyve áll, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931); *Az irodalmi műveltség megoszlása* (1935) és *A reformáció jegyében* (1953), vagyis a magyar középkor, a magyar humanizmus és a magyar reformáció irodalmának a bemutatása. Ezután következhetne *A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei* (1933–34) címen tartott előadássorozata, valamint az evvel összefüggő, közismert könyve *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* (1927), melyben a népiesség irodalmi előtörténetét mutatja be, azt a fogalmat fejtí ki, mely szintézisének egyik kulcsfogalma, hiszen ebből nő ki majd a nemzeti klasszicizmus jelensége. Másik híres egyetemi előadássorozata (mely kétszer is előadásra kerül, 1928–30-ban és 1945–48-ban) *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* témakörét járja körül. Ezután az igen alapos *Petőfi-monográfiát* (1921) kell megemlítenünk, mely egyike a legértékesebbeknek. Nem kevésbé fontos az *Aranytól Adyig* (1919) című munkája, amely Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyvének az irodalomtörténeti megfelelője, ugyanis Horváth ebben azt részletezi, hogyan bomlottak le az irodalomban a nemzeti klasszicizmus értékei Arany és Ady között. S végül a sort zárandó nem szabad megfeledkeznünk *Ady és a legújabb magyar líra* (1910) cím alatt megfogalmazott művéről sem, melyben korának modern irodalmi törekvéseit próbálja megközelíteni.

Horváth nem kevésbé jelentős kortársa Szekfű Gyula (1883–1955), a történész. Székesfehérvár szülöttének a pályakezdését a város cisztercita gimnáziuma, annak keresztény világnézete, a nemzeti hagyományok (a reformkori

centralista eszmék) tisztelete határozza meg. Az ő indulására is alapvető hatással van a budapesti Eötvös Kollégiumban eltöltött periódus, itt ugyanis világszínvonalú történelemszempozíció folyik. A tanulóévek eredménye: európai látószög, magabiztos tájékozottság a szakirodalomban. Első könyvét Bécsben írja (1908 és 1925 között él itt) a közös külügyminisztérium levéltári hivatalnokaként. *A száműzött Rákóczi* (1916) felborzolja a kedélyeket, ugyanis Szekfű leszámol az illúziókkal, amikor arra figyelmeztet, egy emigrációba szorult csoport, bármennyire fűti a nemzeti érdek, nem lehet már soha többé valós politikai ereje az országnak, mert elszakadt annak életétől, hamisan látja azt. A realitásérzék megőrzése ilyen körülmények között lehetetlen. Szekfűt azzal vádolják, hogy eladta magát az osztrákoknak, a Habsburgok bérenceként gyalázza Rákóczit. Mi több, Debrecenben a kollégium előtti téren nyilvánosan megégetik könyvét! *Mit vétettem én?* című munkájában reagál a vádakra. 1917-ben lát napvilágot *A magyar állam életrajza* című értekezése, melyben egy a keresztény-germán kultúrközösséghez tartozó Magyarországot láttat. Szekfű nemzetéről, államról való gondolkodását, polgári nemzeteszményét egy életre meghatározza a bécsi hivatalnokkör. Ekkortájt rögzül benne a gondolat, miszerint Magyarország és az örökös tartományok vitájában nem a közjogi kérdés a perdöntő, hanem Magyarország alkotmányos önállóságának a kivívása a Monarchián belül. 1920-ban kerül az olvasók elé a kiforrott történész nagyszabású munkája, a *Három nemzedék*. A gyors egymásutánban öt kiadás³ megérett könyv összegzése, foglalata múltkutatói szándékának, hangsúlyos válaszadási kísérlet a nagy nemzeti sorskérdésekre (elsősorban 1918-ra) arra, mi okozhatta a nemzeti állam hanyatlását, felbomlását. 1925-ben Szekfűt kinevezik a budapesti egyetemre az újkori magyar történelem tanárának. Ilyen minőségben kezdi el összeállítani barátjával, Hóman Bálinttal a *Magyar történet* (1926) kötetét, ugyanebben az évben publikálja *Bethlen Gáborról* szóló monográfiáját. 1929 és 1939 között a *Magyar Szemle* című folyóirat főszerkesztője. 1945-ben rektorhelyettes a budapesti egyetemen, egy évvel később 1948 szeptemberéig moszkvai magyar nagykövet. Utolsó könyvében (*Forradalom után*, 1947) a *Három nemzedék* árnyékában újabb oknyomozásra vállalkozik a nemzeti állam összeomlását illetően. A *Magyar Nemzetben* megjelenő cikksorozata a *Valahol utat vesztettünk* szintén említést érdemel. Tanítványa, Major Ottó érdekesen jellemzi pályáját: „Azok közül a tudósok közül valónak tudtam, akik nem rekedtek meg egész életükre abban a sajtóban, amelybe fiatalokként beásták magukat.”⁴

Két nagyszabású alkotónk, Horváth János és Szekfű Gyula életművének az áttekintése, összevetése minden bizonnyal gyümölcsöző és tanulságos vállalkozás lenne, ám egyelőre összpontosítsunk *A magyar irodalom fejlődéstörténete* és *A magyar állam életrajza* című munkák párhuzamos olvasására, a fellelhető érintkezési pontok jelzésére, kimutatására.

II. A „FEJLŐDÉSTÖRTÉNET” ÉS AZ „ÉLETRAJZ” KELETKEZÉSÉRŐL

A magyar irodalom fejlődéstörténetének 1976-ig csak részletei jelennek meg. Előzménye, első vázlatszerű kidolgozása, az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* 1908-ban lát napvilágot. 1922-ben Horváth egy a fenti alapján készülő, átdolgozott, bővített szintézisről tesz említést. A könyv nem készül el. Ellenben 1922 és 23 között előadásorozatot indít az egyetemen, melynek során irodalomtörténetének majdnem végleges változata hangzik el. Mindent összevetve a *Fejlődéstörténet* (a továbbiakban ezzel a rövidített címmel szerepel) megírása 1922–23-ra tehető. Horváth életében az egész műnek csak két részlete jelenik meg nyomtatásban: az egyik *Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei* (Minerva, 1922), a másik *Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. Berzsenyi Dániel* (a Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1924) címen. Horváth mindvégig tervezi az egységes irodalomtörténet közreadását, ám szándéka folyton elbukik a részkérdések elemző kidolgozásán. A koncepció így is jól felismerhető, s szépen illeszkedik hozzá az egyre részletesebben, koncentrikus körökben kibontakozó életmű. Horváth János halálát követően Bán Imre részleteket közöl a *Fejlődéstörténetből* a *Studia Litterariában* (1964), 1969-ben pedig az *Itk* teszi ugyanezt. Végül 1976-ban az irodalomtörténész családjának a segítségével könyv formában is kezébe veheti az olvasó *A magyar irodalom fejlődéstörténetét*.

Amilyen lassan és körülményesen születik Horváth János szintézise, annyira gyorsan, egy lélegzetvételre bukkan elő Szekfű Gyula történeti összegzése, *A magyar állam életrajza* (a továbbiakban *Életrajz*). Az eredeti szöveg német nyelven íródik 1917-ben⁵ azzal a céllal, hogy a német nép politikai műveltségének a hiányosságait pótolja. A magyar nyelvű változat ennek a fordítása, s szintén 1917-ben kerül ki a nyomdából.

III. ÉRINTKEZÉSI PONTOK HORVÁTH JÁNOS „FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉBEN” ÉS SZEKFŰ GYULA „ÉLETRAJZÁBAN”

1. Múlt és jelen

Hyppolyte Taine (1828–1893) az angol irodalom történetének a megírásakor G. Flaubert szerint egy evolucionista zoológus, G. Saint-Hilaire nézeteit alkalmazza a szellem, a társadalomtudományok szférájára. Az irodalom tényeit és jelenségeit szemlélve megállapítja, az ember, a művész a természethez hasonlóan általános érvényű törvényeknek engedelmeskedik. Az így megha-

tározott művész természete és képességei pedig magát a műalkotást determinálják. Ehhez társul még a faj, a környezet és a pillanat (race-milieu-moment) együttes hatása.

A korabeli Franciaország eredete (1876–1894) című nagy történelmi szintézisében Taine a történelem és a természettudományok módszertani azonosságából indul ki. Alap gondolata, hogy az emberi tények a biológia törvényei által meghatározottak, a korszakváltások a rovarok átalakulására emlékeztetnek.

Az irodalmi mű és a népek, nemzetek életének ilyen jellegű determináltságából következik Taine szerint, hogy mind az irodalomban, mind a történelemben rekonstruálni lehet a múltból a jelen állapotokat.

A fenti megállapítás Horváth János és Szekfű Gyula életművének a tartópillére.

A *Fejlődéstörténet* bevezetésében Horváth számba veszi a magyar irodalomtörténeteket. Ezek megírása, fedezi fel, mindig a jelen szemszögéből ment végbe. Az irodalomtörténészek koruk aktuális irodalomfogalmát (amely az adott kor irodalmi fejlődésének a terméke) alkalmazták a magyar fejlődés egészére. Wallaszky, Pápay, Toldi és Beöthy rendszerező elvei (magyarországi, magyar nyelvű, nemzeti tartalmú, művészi) kivétel nélkül a jelen felől közelítették meg a múltat. Az ilyen irányú vizsgálódás egyoldalú és töredékes, mert az egyes igazgató elvek „nem kizárólag és nem mindig sajátjai az irodalmi fejlődésnek, vagy csak egy bizonyos időpontig érvényesek, vagy csak egy bizonyos időponttól lépnek fel”.⁶

Horváth ezzel szemben fordított irányú utat jár be. Az irodalomtörténet-írás hagyományának a tanulmányozása után alakítja csak ki saját módszerét, amelynek lényege: a múlt megfelelő korszakához társítani a korszakszülte irodalomtörténet rendszerező elvét, azaz „az irodalomtörténész kérdése csak az lehet . . . mikor mit tartottak irodalomnak, s nem az, mit tartunk mi annak”.⁷ A kiindulópont így 1785 lesz – innen halad jelene, a XX. század felé.

Szekfű Gyula a Horváthéval azonos időkoordinátát követ. Az *Életrajz* magyar nyelvű kiadásának az előszavában ő is áttekinti kortársainak, ill. a közelmúlt történetíróinak a szintetizálás mibenlétéről alkotott felfogását. Az 1923-as év laikus és kevésbé laikus történetészlemlését a XIX. század harmincas–negyvenes éveinek két ellentétes irányzatára vezeti vissza: a romantikus és a polgári-liberális történetértelmezésre. Mindkét nézőpontot tudománytalannak ítéli, mert tények helyett egyik is másik is „a saját kívánságait, a saját világrendjét vetítette vissza a múltbeli történésbe”.⁸ Szekfű nem így gondolkodik. Szerinte minden történelmi periódust tárgyilagosan, a fellelhető kútfők alapján, a múltból merítve kell vizsgálni, s végül a jelenhez kapcsolni. De hogyan is végzi el Szekfű a múlt jelenhez kapcsolását? A *Száműzött Rákóczi* kapcsán lezajló viták rádöbbennek arra, hogy a magyar történelem idézése összefügg a jelen kérdéseivel. Régi korok megoldatlan problémái újra felszínre kerülnek, ugyanis ezek összefüggnek a jelen gondoljaival vagy éppen eredmé-

nyezik azokat. A múlt kezdőpontjait kell tehát összekötni a jelen végpontjaival, vagyis ahogyan Szekfű vallotta történetírói programjában: a múltról írva a jelenhez szólni.

2. A rendszerezés szempontjai

A *Fejlődéstörténet* rendszerének a kidolgozásakor Horváth két kiindulópontja, szintetizáló elve a tárgyi hűség és az önelvűség.

A tárgyi hűség körébe elsősorban a változandóság ténye tartozik. Ügyelni kell arra, hogy mivel az irodalom időben változó jelenség, a rendszerező elv történeti legyen, ne bontsa meg a jelenségek időbeli rendjét – magyarán felmerül a periodizáció problémája (lásd a következő fejezetet). A tárgyi hűség másik feltétele az „egyediség”, vagyis az anyag magyar jellegének a szem előtt tartása szemben más, idegen irodalmakból eredő behatásokkal, érintkezési pontokkal.

A rendszerező szempontok másik eleme az önelvűség. Az irodalmiság lényegét, a nemzeti irodalmak közös vonását próbálja megragadni Horváth, amikor bevezeti ezt a kategóriát. A tárgyi hűség történeti jellegét és egyediségét ellensúlyozandó ez a fogalom az állandót és az általánosan érvényeset jelenti.

Tárgyi hűség és önelvűség összekapcsolása a következőképpen fest: „Az önelvűség követelménye annak kijelölésére utal bennünket, ami mindennemű irodalomban *állandó*; a tárgyi (történeti) hűség kívánalma pedig a *változó* (egyedítő) mozzanatok számbavételére kötelez; amaz kielégíti a gondolkodás absztrakcióigényét, emez biztosítja a konkrét valóság érvényesülését a felépítendő rendszerben; amaz lehetővé teszi az egységes szempontú szintézist, emez a megrajzolandó kép történeti igazságát; amaz határozza meg a szintézis egységét, emez tagoltságát. Így mindennemű önkényt eleve kirekesztettünk.”⁹

Az állandó és változó elemek egymással való kapcsolatát Horváth úgy határozza meg, mint a „lényeg és annak idő szerinti megnyilatkozásai”. Ebből következik, hogy az irodalomban nincs valódi fejlődés, csak formai átalakulás, így a magyar nyelvűség, nemzeti szellem, művésziesség nem lényege az irodalomnak, hanem „színeváltozásai”, korhoz kötött megnyilvánulásai.

Az irodalmi szintézis megírásakor Horváth a fentiekből eredően elsősorban a „fejlődés” leírására, a történetiség érvényesítésére ügyel. Hogy ezt megtehesse, ahhoz tisztáznia kell azt is, mi az, ami állandó, ami mindenkor szükséges ahhoz, hogy irodalomról beszélhessünk. „Viszonyirodalom”-definíciója szerint az irodalom mindenkor visszatérő fix pontja, állandó lényege: „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével”.¹⁰ Horváth meghatározásába, nem alaptalanul, egy szociológiai tényezőt is bevon. Megindoklása: a történettudomány tárgya az egykori élet valósága, s ebbe a valamikori olvasóközönség reagálása is beletartozik. Mert az irodalmi mű csak akkor része az

irodalmi életnek, ha olvassák. Horváth János ily módon az állandó lényeket kívánja megragadni, ám kiderül, hogy ez sem teljesen konstans, hiszen állandóságában változó mozzanatok rejlenek, mégpedig a következők: az irodalmi alapviszony forgalmazói, részesei, közvetítói, valamint az irodalmi alapviszonyból eredő közös lelki forma területei, az irodalmi ízlés és az irodalmi tudat.

Az alapviszony végtelenül ismételt létesüléséből vezeti le Horváth rendszereinek csúcsgfogalmait, az ékköt és a foglalatot a gyűrű tetején. Az egyik az irodalmi ízlés, a másik az irodalmi tudat kategóriája.

Az irodalmi ízlés, amely amellet, hogy öröklött hajlam, főként a történeti fejlődés eredménye, s mint ilyen, árulkodik magáról a fejlődés folyamatáról is. Az irodalmi ízlés változásainak a figyelemmel kísérése fontos feladata az irodalomtörténésznek, mert segítségével nyomon követhetők a paradigmaváltások, azaz maga a történeti alakulás. Horváth szavaival élve: „A korfordulókat ízléskülönbségek összeütközése jelzi, s megnyugvás, korszerű megállapodás csak akkor áll be, ha új és régi egy közös ízlésben ismét kiegyenlítődt. Az irodalomtörténészek elsőrendű feladata e változások megállapítása.”¹¹

Az irodalmi tudat léte magából az irodalom lényegéből ered, hiszen nem más, mint az irodalom eszmélete, önszemlélete. Lényeges momentum terjedelme, tartalma, azaz az irodalmi műveknek az a csoportja, amelyet éppen felölel, hiszen ezek határozzák meg a kor irodalomfogalmát. Jellemző tudatossági foka, amely az ösztönöstől az önállósult gondolatig, a kritikáig és az irodalomtörténetig vezet. S ezzel bezárul a kör. Tárgyi hűség és önelvűség megvalósulását garantáló szempont Horváth számára az irodalmi tudat létezése: „Az irodalom fejlődése az irodalmi tudat fejlődésével, az irodalom története az irodalmi tudat történetével azonos, s az irodalomtörténet korszakait az irodalmi tudat korszakos változásai jelentik. Önelvű és tárgyi hűségű rendszerezéshez kerestünk megfelelő szempontot: az irodalmi tudat szempontjában megtaláltuk azt.”¹²

A tárgyi hűség és az önelvűség Szekfűtől sem idegen fogalmak. Követelményrendszere kevésbé részletezett, ám egyértelmű.

A tárgyi hűség vonatkozásában a következőket írja: „. . . költőhistorikusok, moralista historikusok és harcias liberális professzorok egyaránt megegyeznek abban, hogy a történetet nem a kútfők szerint, hanem a saját fejükben élő doktrínákból konstruálják.”¹³ Márpedig a tények, ill. a történelmi kútfők tisztelete, a hiteles múltvizsgálat mindennél fontosabb. Ezt a meggyőződését Szekfű a német historikusoktól, példaképeitől örökli. Ranke szabályaira hivatkozik, amikor azt fejtegeti, hogy a modern történetírás egyik feltétele a történeti kútfők ismerete és használata, a másik pedig a segéd- és határtudományok eredményeinek, módszereinek a bevonása, mint pl. az oklevéltan, a gazdaság- és társadalomtörténet, a jogtörténet, sőt a „pszichológiai módszerekkel dolgozó irodalmi kritika”¹⁴ felismeréseinek a kamatoztatása.

Ami az önelvűség mibenlétét illeti, természetesen Szekfü is a tanulmányozott anyag természetének megfelelő rendszer kialakítására törekszik. Mivel kutatásának területe kizárólag a magyar állam, ill. ennek politikai szervezete, formája, valamint e forma alakulása (nem pedig a megszokott értelemben vett történelmi tényanyag), ehhez rendeli hozzá azt a két meghatározó elvet, amely mindvégig nyomon követhető törekvése a magyar államilakulatnak. Az egyik az önállóságra, az autonómiára való törekvés, a másik a keresztény–germán kultúrkör egyenrangú alkotóelemévé válni. Íme az *Életrajz* két rendszerező elve.

3. Periodizáció

Az önelvűség kérdéskörénél Horváth a periodizáció problémakörével találja magát szemben. Az irodalomtörténet-írás hagyományát elemezgetve kifejti, a magyar irodalom szintézisei kivétel nélkül önkényes módon tagolták az anyagot. Leginkább a politikai történet korszakait vagy az időszámítás kerek egységeit – századokat – tették meg irodalomtörténeti periódusoknak. Ezek a korszakolások találóak lehetnek esetenként, de általános érvényűvé tenni őket önkényes eljárás! Horváth olyan tagolást lát célravezetőnek, amely (az önelvűséggel összhangban) elsősorban a vizsgált anyagra, az irodalmi fejlődés tényeire és nem egy irodalomhoz közel álló, de attól mégis különböző tárgy (pl. történelem, politika, időszámítás stb.) gondolatrendszerére alapoz. Az irodalmi fejlődés tényeit Horváth János a magyar irodalomtörténetek rendszerező elveiből vezeti le, s ez megbízható forrásnak tűnik, hiszen „az irodalomtörténetnek valamilyen elv szempontjából való megírása csak akkor történhetett meg, mikor magának az irodalomnak ugyanazon elv szerinti fejlődése már erősen folyamatban volt, vagy be is fejeztetett . . .”¹⁵

A *Fejlődéstörténet* periodizációját tekintve két nagy egységre figyelhetünk föl. Az egyik az irodalom történet előtti kora, a másik az irodalmiság periódusa. A középpontban az írástudás kategóriája áll, hiszen a szóbeliség ellenében ez a kezdete az irodalom időszámításának. A továbbiakban a fenti elmélettel összhangban cselekszik Horváth. Az *Első könyvben* a *Régi magyar irodalommal*, ill. a „magyar deákság” történetével foglalkozik, vagyis a területi rendszerező elvet érvényesíti a kezdetektől a XVIII. század közepe tájáig terjedő időszakra. A korszakon belüli osztályozás szempontja az irodalmi alapviszony forgalmazó eszközeinek a változásából ered – ebből fakadóan a régi magyar irodalom első periódusát a kéziratos irodalom koraként határozza meg, a második felét pedig *A nyomtatott irodalom kora* cím alatt tárgyalja. Fejlődéstörténetének középpontjában az irodalmi ízlés és az irodalmi tudat megjelenése áll. Ez a két kategória a *Második könyv, Az új magyar vagy nemzeti irodalom* periodizálásának a fő irányító elve. Három alfejezetében A magyar nyelvűség programjánál, Az eredetiség (ill. a nemzeti tartalmú irodalom) programjánál és A

művésziesség követelményénél külön fejezeteket ír, melyekben bemutatja a két csúcsgfogalom történeti alakulását. Így a versformák, műfajok fejlődésével párhuzamosan az irodalmi ízlés és az irodalomtörténeti gondolkodás létrejöttét, koronkénti módosulását is nyomon követhetjük. A második alfejezetben, a nemzeti irodalom elemzésénél az irodalmi alapviszony részeseinek a hangsúlyos láttatásával (írói rend és olvasóközönség) bővül a kép.

Az irodalomtörténeti anyag felbontásakor Horváth csak ritkán jelöl ki éles határokat. Ha mégis ilyesmire kényszerül (pl. 1772), mindig részletes rajzát adja az átmenetnek, az ízlések összeütközésének és kiegyenlítődsének, s ez, mint már utaltunk rá az előbbi fejezetben, együtt jár a paradigmaváltás jelenségének a felfedésével.

Szekfű történeti szintézisében nem az általában vett magyar történelem tényeit gyűjti egybe és rendszerezi, hanem a magyar állam életrajzát, „egy élő egyéniség életrajzát” kívánja nyújtani, s ezért csak azokra a történeti személyekre, eseményekre és jelenségekre terjed ki a figyelme, amelyek felsorakoztatásával összeállítható a mozaik, a magyar állam története. Így a megszokott értelemben vett, kimért korszakmegjelölések nem jellemzik munkáját. Akárcsak Horváth, ő is tárgyából eredezteti az anyag tagolásának a módját. A magyar nemzeti állam egységes életrajza, történeti fejlődése köti le figyelmét, az egyes államformák jelentkezése, megerősödése és széthullása, a nem egy esetben pontos határokkal ki nem mutatható paradigmaváltások érdeklik. A szuverén magyar állam életszakaszainak a meghatározásakor fő és egyedüli szempontja az önálló államalakzat megvalósulása. Ennek függvényében a nomád állam, majd a 955-től számított magyar királyság és az ezt fölvaltó rendi állam korszaka jelenti az első nagy periódust. A folytonosságot 1526 töri meg, amely lényegében 1867-ig, egészen a kiegyezésig tart (eltekintve 1848–49 röpke sikereitől). Ez az önálló nemzeti állam hiányának az időszaka, ill. az érte folytatott küzdelmek periódusa. Az *Életrajz* harmadik, zárószakasza a pár oldalnyi jövőbe mutató megállapítás, miszerint 1867-tel a magyar állam nemzeti önállósága ismét helyreállt, s ennek jegyében folytatódhat a fejlődés.

4. Nemzeti állam – nemzeti irodalom

Szekfű „magyar államegyéniségnek” állandó jelzője a „nemzetiség”. Szintézisének központi momentuma a magyar nemzeti állam. Történeti munkájának a megírásához, mint ahogy az előszóban is írja, *Friedrich Meinecke* (1862–1954) német történész *Világpolgárság és nemzetállam: tanulmányok a német nemzetállam genéziséhez* című munkája szolgáltatta a mintát. Meinecke a XVIII. századtól, a nemzeti egységükről megfélekezett német törzsek korszakától Bismarckig, a német nemzetállam megszületéséig kíséri a német történelem

alakulását. Megállapítása szerint a nemzetállam akkor jön létre, amikor a nemzeti erők veszik kezükbe az állam irányítását.

Szekfű rendszerének két alapgondolata, mint már utaltunk rá, a nemzeti állam önmegvalósításának a figyelemmel kísérése, valamint ezzel egy időben a nyugati, keresztény–germán kultúrkörhöz való csatlakozásnak a gondolata. Ennek a két momentumnak a kielégülését, ill. ki nem elégülését követi nyomon a múlttól a jelen felé haladva.

Az „előjáték” a nomád állam politikai szervezete. A magyar népet ekkor még a magyar–ugorok vadász és halász törzsei, valamint a bolgár–török, hun törzs hódító, uralkodó jellegű pásztortörzsei alkotják. Pannóniában, a Dunántúlon telepedve meg több népcsoportot (főleg bolgár–török törzseket) beolvastva működtetik nemzetiségi államformájukat. A nyugattal való érintkezés jó ideig a kalandozásokban merül ki, amikor azonban Augsburgot, 955-öt követően bomlásnak indul a vérrokonsági, törzsi politikai szervezet, aktuálissá válik a nyugati világhoz való csatlakozás az Árpád-háziak államalapító tevékenysége nyomán.

„Magyar középkori nemzetállamon azt az államot értjük, amely az európai középkor gazdasági és közigazgatási formáiban élt, politikailag pedig a magyar nemzetnek produktuma volt”¹⁶ – írja Szekfű. Az ellentét első megnyilvánulása ez: idegen és magyar államforma találkozása. Géza kezdeménye, Szent István alkotása a magyar nemzetiség sikeres megnyilatkozása. István meghonosítja Nagy Károly Monarchiáját, a Karoling monarchiát, amely a középkori Európa legtökéletesebb államformája, s alapelve (az uralkodó hatalma Istentől származik, a király csak neki tartozik számadással) az új keresztény állam önállóságának a záloga. A király egyeduralma, a magánbirtok mint az új társadalmi rend alapja, hűbérúr és hűbéres viszonya véres nehézségek árán, de létrejön. A jól irányított határpolitika (gyepűrendszer) és a betelepítések energia- és területi gyarapodást jelentenek. Az ország homogén fejlődése biztosítva van. A nyugati államforma elfogadását jelzi, hogy a nomád szabadságeszményt a nyugati eredetű királyhűség váltja fel. Ám a terménygazdaságot kiszorító pénzgazdaság és a királyi uradalmak mértéktelen eladományozása a központi hatalom megrendüléséhez, az államforma széthullásához vezet. Egyes elhatalmasodó főurak magánhatalmuk mellett az állami hatalom funkcióit is gyakorolni kezdik.

Az Anjou uralkodóra, I. Károlyra vár a „második államalapítás”. Módszere egyszerű. Hogy az államot helyreállítsa, törvényesíti a törvénytelen, azaz a jellegzetesen magyar fejleményű banderális rendszer segítségével létrehozza a rendi államot. Ebben a politikai formában a nemzeti önrendelkezést a királyi hatalom és a rendek karöltve, egymást kölcsönösen kiegészítve valósítják meg. A király központi hatalmát az Aranybullában rögzített nemesi, rendi előjogok ellensúlyozzák. A rendek jelenléte fontos, hiszen „magyarosító” hatással bírnak az országban székelő idegen uralkodókra. Ami létalapja a rendi államnak,

a megosztott hatalomgyakorlás, az lesz a veszte is. A rendek és a nemzeti uralkodó együttműködése és a védelmi rendszer működtetése nehézkes, hatástalan a török hódítóval szemben.

1526-tól a nemzeti állam folytonossága megszűnik. Idegen hatalmak szétszakítják az ország területét. A három részre osztott ország mindegyik feléből más a perspektíva. A török uralta vidékek lepusztulnak, politikai szervezethez hiányában a magyar paraszt szívós kitartásának köszönhetően marad meg mégis a magyarság az egykori nemzetállam központi területein, véli Szekfű. Az Erdélyi Fejedelemség három nemzet uniójára épül, politikája mégis túlnyomóan magyar jellegű. Uralkodói, főként a sikeres diplomáciát folytató Bethlen Gábor, az önrendelkező magyar állam letéteményesének érzik magukat, míg az egység helyre nem áll. A baj csak az, hogy a Habsburg Monarchiához csatolt nyugati vármegyék ugyanezt a szerepet önmaguknak tulajdonítják. Az országnak ez a része osztrák függőségben él, az egykori nemzeti uralkodó most jórészt osztrák császár, hiszen Bécsben székel, a rendek és a király közé pedig idegen hatóságok férkőznek. A hadügy és a pénzügy intézője a bécsi udvar. A protestáns (sokszor kényszerűségből) törökbarát Erdély így szembekerül a nyugati országrész katolikus magyarjaival, akik még mindig hűek az „elidegenedett” királyhoz. Kettészakadt az ország lelki élete, állapítja meg Szekfű. Az ország újraegyesítése csak a nemzet vágya, az idegen hatalmaknak nem érdeke. „A megosztott Magyarság egymással harcban álló energiái” előtt a török hódoltság megszűnését követően felcsillan a remény, az ország egysége végre helyreállítható. Ekkor érkezik Bécsből I. Lipót és a patriarchális abszolútizmus. Lipót „bécsi király”, aki a magyar nemzeti érdeket alárendeli a Monarchia nagyhatalmi érdekeinek. A magyar rendek ellen hadakozva kettős elvet sért: a rendiséget tiporja le és a nemzeti elvet. Tudatosan tör a nemzeti jelleg eltörlésére, a rendeket látja legyőzhetőnek így. Módszere a germanizálás, idegen elemek betelepítése a nemzetállam területére, határvidékére. Politikájának gyümölcse az idegen-, ill. németgyűlölet, végül a fegyveres nemesi ellenállás.

1711 újabb lehetőségnek tűnik. Az abszolútista rend lassan honosodni kezd, hiszen a magyar rendek elhatározása alapján az ország elfogadja a *pragmatica sancti*ót. Mária Terézia ezt a rendi jogok letéteményeseinek (*Corpus Juris*, Hármaskönyv) a sértetlenségével honorálja. Az államvezetés megszeli, s mintha felhagyna a magyar nemzetiség elleni küzdelemmel. Nem így van. Csak a módszer változik. Erőszakos államszervezés, hirtelen össze-roppantás helyett a lassú felörlés taktikája működik. A rendek eltűrik, hogy a közjő, az általános emberi érdek jelszavával a bécsi kamara lassan leépítse a nemzeti autonómiát: „A központi kormány . . . a munkát tárgyilag jól, de a nemzeti szempont teljes elhanyagolásával hajtotta végre”.¹⁷ A Mohács előtti nemzetállam egysége továbbra sincs helyreállítva, Erdély még mindig különálló

osztrák provincia. A Magyarország területére telepített német, oláh és szerb népcsoport szintén megbontja a rendi állam egységét.

Egy középkori szinten konzervált rendiséggel lép a magyar állam a XIX. századba. A társadalmi, politikai újjászületés ezúttal a műveltség, az irodalom felől indul, írja Szekfű Gyula. Irodalomtörténet és történelem metszőpontján vagyunk: „Az irodalmi harcban felismerhetjük a magyar történet egyik alapjelenségét, amely Szent István óta a sorsforduló pontokon újra meg újra felmerül, s mely abban formázható, hogy a magyar fejlődés hátramaradása és elakadása esetén nyugati kultúra beoltásával gyógyítandó. Ezt az elvet alkalmazta Szent István politikai működésében, ezt Kazinczy a nemzeti műveltség dolgában.”¹⁸ A nemzeti mozgalom tehát a műveltség talajából nő ki, majd átcsap a társadalom, az alkotmány tereire. Széchenyi a nyugat-európai, angliai alkotmányos parlamentet állítja példának nemzete elé, ezzel a beoltással gyógyítja a lemaradást. Reformtevékenységét Szekfű Szent István művéhez hasonlítja: „Széchenyi nem is volt politikus, hanem több annál: egy egész nemzet erkölcsi energiájának, önfegyelmének és lelkiismeretének megtestesítője.”¹⁹ Magyarország „gyógyulása” nem célja a gyarmattartónak, a két állam érdeke, mint annyiszor a történelem folyamán, most sem azonos, az összetartozás nem valódi. Széchenyi nemzeti függetlenséget óhajtó reformját elutasítja Bécs. A konzervatív indíttatású reformművet így maga Bécs változtatja át demokrata-liberálissá. A fejlődés üteme felgyorsul. Kossuthék mozgalmában a rendi nemzet mellett az ország minden rétege részt vesz, s a rendi nemzet forradalmi zavarok nélkül alakul át modern nemzetté. A legszedítőbb tempóban a társadalmi mozgások indukálója, az irodalmi fejlődés zajlik: „Kilencszáz évvel ezelőtt még a nemzetnek minden politikai és kulturális értéke egyetlen ember, az uralkodó személyében összpontosult, míg most Arany az ő nemzetét Toldiban, a tiszai vidék magyar parasztjának költői alakjában testesíti meg. Ebből a szempontból a negyvenes években a magyar fejlődés valóban elérte legmagasabb pontját . . .”²⁰

A forradalomba, szabadságharcba rohanó ország, az első független kormány, Erdély visszacsatolása és a Habsburgok trónfosztása – délibáb. Az ezt követő mély visszaesés, az alkotmány 1851-es eltörlése, a Bach-diktatúra csak 1867 táján szelődül. A kiegyezés egyensúlyhelyzetet teremt, Ausztria lemond abszolutisztikus, centralizáló törekvéseiről, s a magyar felet egyenrangú félként fogadja el.

Ez az ütőere Szekfű *Életrajzának*, melyben a keleti és a nyugati, nemzeti és idegen formák, tartalmak találkozását, küzdelmét és illeszkedését követi nyomon. A történet végpontja a keresztény–germán kultúrkörből kiszakadt magyar állam visszatalálása a nyugati államközösségbe.

A keresztény–germán kultúrkörből való eredeztetés gondolata, lehet, nem annyira programszerűen, Horváth János szintézisében is felbukkan.

A *Fejlődéstörténet Szekfű Életrajzához* hasonlóan rögzíti a két nép, a két kultúra, keleti és nyugati találkozását. „A legnagyobb horderejű műveltségi krízis, amelyen a magyarság átesett”²¹ – írja az irodalomtörténész. Ám termékeny válság ez, hiszen irodalomteremtő ereje van. Igazi sokkhatás, amikor a mindenki számára elérhető szóbeliség hagyományát egy új, idegen műveltségi kör alsóbb régiókba szorítja, majdhogynem törli. Megindul a rétegződés, a hierarchikus megoszlás. A felsőbb régió sokáig nemzetidegen. Az írás képzetköre egyértelműen deák-, ill. latinnyelvűséget, keresztény egyházi vagy jogászai műveltséget feltételez. A nemzeti sokáig a felszín alatt lappangó pogány maradványokkal, az első kéziratos ének- és imádságfordításokkal, majd a világi szerelmi lírával azonos. Az új műveltségi elem meghonosodása fokozatosan történik. Megváltozik az irodalmi alapviszony forgalmazó eszköze, s bizonyos mértékben az „irodalmárok” is, hiszen a nyugatról importált irodalmiság az irodalmi alapviszony másik részéhez, a potenciális olvasóhoz igyekszik közelíteni. „Reformáció, nyomdászat és nemzeti nyelv: új demokratikus energiaegység gyanánt lépnek fel s állanak szemközt a katolicizmus, kézírás és latin nyelvűség korábbi, rendi bástyája ellenében.”²² Bontakozóban a nemzeti nyelvű, a magyar nyelvű irodalom. A folyamatot az ellenreformáció sem képes megállítani. A XVI–XVII. században megtörténik a kiegyenlítődé, a magyar irodalmi vonatkozásban egyenrangú párja a latinnak, a külföldinek. Horváth Pázmányra, a magyar irodalmi nyelv „legkitűnőbb kiképzőjére” hivatkozik.

A nemzeti elem felszínre törését jelentékenyen befolyásolja a reneszánsz. Az idegen kultúrelem profán műveltséggöre rést üt az egyházi műveltségen, jótékony irányba hat, egybehangzik a magyarság eredeti műveltségével, napfényre hozza a pogány irodalom (költészet) emlékeit. Ilyen előzmények indítják útjára a magyar műköltészetet, Balassi Bálint verselését. A Tinódi-féle epikai örökséget Zrínyi nemesíti meg olyannyira, hogy vállalkozása messze megelőzi korát, európai viszonylatban korszerű. Mégis Gyöngyösi stílusa és nyelve, „magyaros zamata” az, amelyik találkozik a magyarság irodalmi ízlésével.

A XVIII. század második felében a felvilágosodás programcéljai között első, legfontosabb helyen szerepel a magyar nyelvű irodalom megteremtése. Bessenyeieék elvei szerint az irodalom nem öncél, hanem a nemzetiség, a nemzeti nyelv fejlesztője, biztosítója. Kifejezetten latinellenes tendenciáról van szó. A korszak képét, sokszínűségét ez a beállítódás egységesíti. A Gyöngyösi-hagyomány továbbvivői Dugonics és Gvadányi bármennyire is népszerűek, az alászállás jegyeit mutatják. A kor eszménye idegen tartalmakat, formákat hív segítségül. Bessenyeieék új világnézete, a francia hatás jelzi az első áramlatot. Jellemző a nyelvújító mozgalom, amely idegen mintákat követ, nem titkolt eszménye a sokszínűség, akkor is, ha a nyelv ezáltal idegenszerűségekkel telik meg. A költészetben egyaránt divatos az olasz verselés formakultúrájának, dalszerűségének eltanulása (Himfy, Csokonai), az antik időmérték ápolása (Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek) valamint a német dal művelése (Ver-

seghy, Kazinczy). Horváth János Csokonai „kiforrotlan sokszerűségében” látja a kor összefoglalását, magyar eredetiségében pedig az idegen formák sikeres meghonosításának első győzelmét. Mindez előkészület a váltásra, az új igény megfogalmazására, amikor az irodalom magyarnyelvűsége mellett a nemzeti tartalom hordozója kell hogy legyen. A XVIII. század második felében lezajló előjátékot Horváth a következőképpen illeszti a képbe: „Szellemre s tartalomra való tekintet nélkül modern e korban minden vállalkozás, amely nyelvet és műformát idegen elv beoltásával iparkodik megújítani, s így enyhébb vagy merevebb ellenkezésbe jut az irodalom magyar hagyományával. Képtelen ellentmondásnak tetszik, de úgy van: a »nemzeti« irodalmat formai elidegenedés készíti elő.”²³

A romantika mint újabb idegen behatás éri irodalmunkat. Meghonosítása az eredetiségelv, azaz a nemzeti tartalom érvényre juttatásával történik. Horváth kiemeli a preromantikusok szerepét. Így Berzsenyi, az első magyar hangulatköltő már kifejezetten a modernnek előfutára. Mint az idegen irány adaptálója a modernnek szomorúságával ír ugyan, de „érdekében a magyar típus rejtett, nemes líraisága, cselekvésbénító bölcsessége, önmehtagadó férfiassága és szomorú öntudata jutott kifejezésre”.²⁴ Kölcsey attitűdje hasonló. Lévén Berzsenyi rokona, „ugyanazon magyar típusnak egy idegesebb, nőiesebb ingerlékenységű s meghasonlottabb egyénítője volt”.²⁵

Az irodalom, amelynek alapvető mércéje a nemzeti tartalom, kölcsönhatásba kerül a nemzeti politikával, hol megihleti azt, hol kiszolgálja (irányzatos irodalom). Másfelől kezdetét veszi az ízlés (régí és új, magyar és idegen) egyneműsödése, kiegyenlítődése. „Amilyen mértékben telítődött nemzeti (mindenektől szívesen fogadott) tartalommal az irodalom, oly mértékben vesztett visszataszító erejéből a megújított nyelv és forma idegenszerűsége. Amily mértékben haladt a népköltészet iránti érdeklődés folytán a nemzeti formák térhódítása, ugyanolyanban csökkentek a régi magyar irodalommal való formai ellentétek. Az idegen új formák sajátunkká, a régi nemzetiek ismét aktuálisabbá kezdettek válni: megindulhatott az idegen szerzemények beolvasztása a régibb hagyományba.”²⁶ A tiszta romantika típusainak a bemutatására Horváth csak a vázlatosság szintjéig vállalkozik, mert mint megjegyzi, a fejlődés folyamatában mindig problematikusabb és izgalmasabb az átmenetek, semmint a kész típusok vizsgálata. Ennek ellenére kiemeli, Vörösmarty líraisága „a romantika legköltőibb s egyszersmind legmagyarosabb terméke”.²⁷

Az új tartalom elmagyarosodását a forma meghonosodása (a népiesség öröksége) követi, azaz a művésziesség követelménye kerül az élvonalba, végül a kettő kiegyenlítődik. E két tényező összeegyeztetése hívja életre Horváth *Fejlődéstörténetének* csúcsmínőségét, a magyar nemzeti klasszicizmust. Petőfi, Arany és az irodalmi Deák-párt vívmányai egy konstans, fejlődészáró elv megtestesítői. „A fajilag és történetileg jellegzetes, klasszikus magyar ízlés” Horváth János szemében mindvégig az irodalmi, nemzeti önmegvalósítás

szuperlatívuszát jelenti, amely után más (esetleg egy új ízlés) már nemigen képzelhető el: „Itt minden láncszem összefügg. Semmi kétség: Petőfi, Arany, Gyulai magyar klasszicizmusában nyugvóponthoz, érettséghez, célhoz érkezett el a magyar irodalmi fejlődés egésze. Benne mindazon tényezők egybetalálkoztak, összebékültek és közös eredményüket létesítették, amelyek nyolc évszázad irodalmi fejlődésében részt vettek. Klasszicizmusunk tehát időbeli unikum: történeti képződményű, megállapodott magyar lelki forma.”²⁸

Szekfű Gyula *Életrajza* szervesen illeszkedik Horváth János *Fejlődéstörténetéhez*. Mindketten azonos elvek, nézőpontok alapján vezetik végig rendszerező tekintetüket a megfelelő anyagon, s egy végkövetkeztetésre jutnak: a fejlődés csúcspontja mind irodalmi, mind történelmi szempontból a XIX. század első fele, a reformkor. Irodalmi viszonylatban a magyar klasszicizmus bölcsője, történelmi szempontból a modern nemzeti állam korszaka.

Amiben mégis eltér a vélekedésük: Horváth János ezen a ponton lezárja a fejlődést. Még csak a lehetőségét sem említi meg annak, hogy a magyar klasszicizmusban kiegyenlítődtött irodalmi ízlések harmóniáját esetleg idővel egy újabb ízlésváltozás megingathatja, teremtően magába olvaszthatja, holott történeti anyagát végig ennek az önelvű szempontnak az alapján kezelte. Modellje statikus. Nem így Szekfű Gyula. Az *Életrajz* utolsó három oldalán a XX. századi magyar alkotmányos államról szólva látja a repedéseket az épület falán. Kitér az államforma múltból örökölt, megoldatlan problémáira (nemzetiségi kérdés, egy erős középosztály hiánya), s alapelvét, miszerint az államalakulat születik, él és elhal, alkalmazza a jelenének állapotaira is. Fejlődéstörténeti rendszerének az adja meg a dinamizmusát, nyitott jellegét, hogy leszáll a csúcstról, és figyelmeztet a jövőben várható változásokra, mozgásokra: „. . . ma már tudjuk, hogy a modern alkotmányos állam éppen úgy történeti fejlődés produktuma, akárcsak a rendi vagy az abszolutisztikus állam, következésképpen a születés, növekedés és halál törvényeinek épp úgy alá van vetve, mint letűnt előzői.”²⁹

5. *És ami utána következik*

A rendszerezés alapelveiről írva Horváth János fejtegetése végén összegezi, mit kell tartalmaznia egy irodalmi szintézisnek: „Az irodalmi viszony elmélete; irodalmi életet teremtő forgalmazó eszközei és szervei, részesei: az írók és olvasók; közvetítói: a művek, úgy is mint irodalmi készlet és hagyomány, úgy is mint irodalmi alakiságok fejlesztői; végül az irodalmi viszony szám nélküli létesülésének kollektív lelki formát jelentő eredményei: az irodalmi ízlés és stíl, valamint az irodalmi tudat és szervei, a kritika meg az irodalomtörténet – mind valamennyien tárgyai tehát egyenként és egymásrautaltságukban az irodalomtörténetnek.”³⁰

A *Fejlődéstörténet*ből, ha vázlatosan is, mindez kiolvasható. Mi több, Horváth egész életművét átfogja ez az útmutatás, hiszen monográfiái erre a szerkezeti megoldásra, tagolásra épülnek, midőn részletesebb kidolgozását nyújtják egy-egy irodalmi korszaknak, irányzatnak. Amit ő maga nem tudott (erő és idő hiányában) megvalósítani, ami túlmutat életművén, arra a következőképpen világít rá. Jó lenne megírni külön-külön mindegyik irodalomalkotó történetét, így az irodalomelmélet, a magyar irodalmi élet, a magyar írói rend, az olvasóközönség, a magyar műformák, irodalmi stílus, kritika és irodalomtörténet alakulását. Az így elkészült összefoglalókat Horváth résztanulmányokként kezeli, melyek egy az irodalmi szintézis fölött álló árnyaltabb, átfogóbb rendszer, a magyar irodalomismeret alkotói lennének.

Székfű Gyulának nincs ilyen átfogó, kiépített rendszere. Ami nála következik, az az egyes fejlődési szakaszoknak, egyéniségeknek elemző, résztanulmányyszerű feldolgozása (pl. a Bethlen Gáborról írott monográfiája vagy a *Három nemzedék* című könyve, amelyben a csúcst járja körül). Vizsgálódásának másik iránya tulajdonképpen a szintézis folytatásának is tekinthető, hiszen a magyar nemzetállam alakulását követi egészen a *Forradalom* utáig.

IV. ÖSSZEGEZÉS

Irodalom és történelem összefüggnek. Vizsgálható az irodalom tisztán esztétikai szempontok, „szakszempontok” szerint, elemezhető a történelem szigorúan elkülönítve a művészetektől. A kérdés csak az, önmagában elegendő-e ez egy vérbeli szintézis megírásához. Egy olyan szintézis létrehozásához, amely a múlt hiteles, minél teljesebb képét adja. Horváth és Székfű történeti összefoglalásai éppen ilyenek. Egy korszak, egy társadalmi réteg szülőttei, műveltségüket közös forrásból merítik, történeti szintézisük is egy gyűjtőmederbe fut. Nemcsak gondolkodásmódjuk, végkövetkeztetései és érték kategóriáik találkozása figyelhető meg, hanem általános emberi érdeklődésük. Horváth irodalomtörténete egy művelődési szempontból is teljesnek tekinthető irodalomtörténetet ír, Székfű historiai munkát szerkeszt, s szinte regényíróként forgatja a tollat. Mindkettőjükre találó Keresztury Dezső megjegyzése, miszerint „szaktudomány és művészet, történelem és irodalom széthúzó, egymás ellen küzdő erőit ismét egyetlen szintézisben”³¹ fogták össze.

JEGYZETEK

- ¹ Keresztury Dezső: *Egy alkotó történetéről*. In: Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988, 106. p.
- ² Németh László: *Irodalomtörténet*. In: *Két nemzedék*. Budapest, Magvető, Szépirodalmi, 1970, 440. p.
- ³ Az első három kiadása 1920, 1922 és 1934 folyamán jelenik meg, majd Szekfű ír még egy fejezetet *És ami utána következik* címmel, így a negyedik, 1935-ös valamint az ötödik, 1938-as kiadás már ezzel a pótfelvezetellel kerül az olvasó kezébe.
- ⁴ *Ki volt hát Szekfű Gyula?* Beszélgetés Major Ottóval. In: Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988, – p.
- ⁵ Der Staat Ungarn: eine Gesichtsstudie. Stuttgart, Berlin, Deutsche Verlags – Anstalt, 1917. A német kiadó 1915-ben kéri fel Szekfűt a szintézis elkészítésére, mely kérésnek 1916 folyamán eleget is tesz
- ⁶ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 60. p.
- ⁷ Uo., 62. p.
- ⁸ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 8. p.
- ⁹ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 62. p. (Az idézetbeli kiemelések tőlem erednek.)
- ¹⁰ Uo., 62. p.
- ¹¹ Uo., 67. p.
- ¹² Uo., 69. p.
- ¹³ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 8. p.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 57. p.
- ¹⁶ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 22. p.
- ¹⁷ Uo., 166. p.
- ¹⁸ Uo., 175. p.
- ¹⁹ Uo., 178. p.
- ²⁰ Uo., 196. p.
- ²¹ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 74. p.
- ²² Uo., 87. p.
- ²³ Uo., 215. p.
- ²⁴ Uo., 232. p.
- ²⁵ Uo., 234. p.
- ²⁶ Uo., 276. p.
- ²⁷ Uo., 308. p.
- ²⁸ Uo., 345–346. p.
- ²⁹ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 222. p.
- ³⁰ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 69. p.
- ³¹ Keresztury Dezső: *Egy alkotó történetéről*. In: Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988, 107. p.

FORRÁSMUNKÁK

1. Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976
2. Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988 – Glatz Ferenc utószavával
3. Szekfű Gyula: *Három nemzedék: és ami utána következik*. Budapest, Maecenas, 1989 – Glatz Ferenc utószavával
4. Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Budapest, Gondolat, 1983 – Glatz Ferenc bevezető tanulmányával
5. Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988
6. Németh László: *Két nemzedék*. Budapest, Magvető, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970

Nemes Fekete Edit: Öreg úr a Moulin Rouge-ban